

i A. Pettegree, *Foreign protestant communities in sixteenth-century London* (Oxford, 1986); O. P. Grell, *Dutch calvinists in early Stuart London. The Dutch Church in Austin friars 1603-1642* (Leiden, 1989).

X. van Eck, *Kunst, twist en devotie. Goudse katholieke schuikerkeren 1572-1795* (Dissertatie Vrije universiteit Amsterdam 1994, Bundel Oudheidkundige kring 'Die Goude' XXIV; Delft: Eburon, 1994, 275 blz., ISBN 90 5166 408 7).

Een halve eeuw geleden culmineerde het werk van een generatie schuikerkerhistorici in de magistrale synthese van L. J. Rogier. De geschiedschrijving van het katholicisme in de Noordnederlandse Republiek is er zo sterk door beïnvloed dat we thans de grootste moeite hebben onder zijn beeldvorming uit te komen. Desondanks staat Rogiers versie van het protestantiseringsproces al geruime tijd onder druk. Kunst en cultuur waren al helemaal niet zijn sterkste zijde. Daar sloeg hij soms niet meer dan een gisse slag naar. Rogiers pregnante beeld van een bedeesd, schuchter en besmuikt minderheidskatholicisme gaat uit van kaalslag en artistieke ontleding in de hervormingstijd, gevolgd door duurzame kunstarmoede in de zeventiende eeuw. Eerst in de achttiende eeuw komt de zich langzaam herstellende katholieke groepsidentiteit tenslotte tot nieuwe artistieke prestaties.

In zijn dissertatie over kunst in Goudse katholieke schuikerkeren draait Xander van Eck dat traditionele beeld met overtuigende argumenten om. Niet de achttiende eeuw maar de zeventiende is ook onder de katholieken bij uitstek de eeuw van een bloeiend en rijk artistiek leven geweest, en wel vanaf het allereerste ogenblik dat dit in de gegeven context mogelijk was. Feitelijk reeds vanaf ca. 1630, toen de vervolging begon te luwen en de schuikerkeren een semi-legaal bestaan kregen. Al gauw waren er vijf: drie seculiere staties (St. Jan Baptist, De Tol, De Braesem), één van de jezuïeten en één van de minderbroeders. Nog afgezien van de huizen en hofjes voor de Goudse kloppen, waaronder het katholieke hofje van Buytewech. Behalve de aanwezigheid van nog veel kerkegoed, kon Van Eck bij zijn reconstructie steunen op de kroniek (1709) van Ignatius Walvis, pastoor van de statie St. Jan, op een acquisitieboek van de statie De Tol voor de achttiende eeuw, en op enkele inventarissen. Alles bij elkaar een zeldzaam volledige documentatie die onmiddellijk de vraag oproept hoe uniek Gouda met haar lauwwarme vroedschap ook in andere opzichten was. Zeker moet hier worden gewezen op de vroege en langdurige activiteit van een zuinig maar kunstminnend geestelijke: Petrus Purmerent, van 1615 tot 1663 in Gouda. Purmerent, een gegoede Haagse advocatenzoon, was een gestudeerd en krachtadig pastoor die het lot van de Goudse katholieken veeleer in termen van continuïteit dan van breuk lijkt te hebben gedacht. Zijn in 1630-1632 ingerichte schuikerker tussen de Raam en de Gouwe leek al spoedig weer sprekend op de kerkinterieurs van vóór de hervorming, inclusief de altaarstukken in de vorm van monumentale schilderijen die op bestelling door Wouter Crabeth II voor de statie werden gemaakt. Daaronder vond men een Maria Tenhemelopneming, een Ongelovige Thomas, en een groot doek van de Bekering van Willem van Aquitanië door Bernardus van Clairvaux (in wie we onmiddellijk Petrus Purmerent herkennen, en misschien nog andere stichters). De bronnen geven ook een zeldzaam goed beeld van het katholieke mecenaat. Behalve de priesters zelf, waren dat bevriende geestelijken, vermogende burgers, en kloppes. De rol van de talrijke kloppes (zeker een honderdtal rond 1650) komt hier weer iets beter uit de verf: pastorale steun, onderwijs, catechisatie, fabricage van kerkegoed, en financiering van allerlei activiteiten maakten de kloppes tot de onmisbare voorhoede van het katholiek groepsbewustzijn. Uit Van Ecks analyse kan worden afgeleid dat de rivaliteit tussen wereld- en ordesgeestelijken, maar ook tussen wereldgeestelijken onderling, per saldo een gunstige

uitwerking had op het artistieke erfgoed: niet alleen naar kwantiteit en kwaliteit, maar ook voor de (overigens beperkte) variatie in de onderwerpskeuze, waarbij de ordesegeestelijken uiteraard vaker met contrareformatorische motieven en typische ordeseiligen kwamen aandragen, de wereldgeestelijken met hun onvermijdelijke Willibrord en Bonifatius. De gescheiden wegen die de staties in de achttiende eeuw gingen, vormen één van de factoren die de stagnatie in de kunstproductie helpen verklaren.

Het zou te ver gaan de katholieke geloofsbeleving in de zeventiende eeuw nu weer uniform in een zonnig licht te zien. De Goudse pronkbasiHekjes hadden maar weinig gemeen met het schamele, op een zolder tussen twee huizen verborgen kerkkamertje uit dezelfde decennia dat thans nog in Zutphen te zien is, of met de bouwvallige houten schuren overal op het platteland. Echt vervolgd is er in Gouda nauwelijks, in tegenstelling tot elders. Zelfs binnen Holland komt Gouda al vroeg naar voren als een haven van rust en tolerantie. Hoewel Van Eck de grote investeringen in de kerkbouw en -inrichting te Gouda als een gevolg van het bredere herkatholiseringsoffensief in de vroege zeventiende eeuw ziet (189), draagt hij voor die wat haastige veralgemening van zijn bevindingen geen aan lokale situaties getoetste argumenten aan. Me dunkt dat die toets eerst nog moet plaatsvinden, voordat het totaalbeeld kan worden herzien. De grote winst die deze studie oplevert ligt, naast haar monografische waarde, vooralsnog vooral in de radicale omkering van het perspectief: juist de crisistijd blijkt voor de kunstproductie veel veerkrachtiger te zijn geweest dan het schuilkerkenparadigma lange tijd heeft gesuggereerd. Daarnaast komen we weer een stapje dichterbij het antwoord op een andere onontkoombare vraag: die naar de samenhang tussen de bloei van de katholieke kerkkunst in de zeventiende eeuw, en de bloei van de kunsten in Holland in het algemeen. Van Ecks studie laat zien dat de confessionele factor daarbij genuanceerd moet worden gehanteerd: we herkennen zeker actuele katholieke thema's of motieven, en katholieke beeldtradities of voorbeelden uit katholieke landen (maar hoe zwaar woog het katholicisme zelf daarbij?), niet per definitie katholieke kunstenaars en ook geen exclusief katholieke stijl. De katholieken steunden de kunstmarkt op een eigen institutionele wijze, maar de markt volgde in wezen een autonome weg waarover het laatste woord nog niet is gezegd.

Willem Frijhoff

F. Westra, *Nederlandse ingenieurs en de fortificatiewerken in het eerste tijdperk van de Tachtigjarige Oorlog, 1573-1604* (Dissertatie Groningen 1992; Alphen aan den Rijn: Canaletto, 1992, 158 blz., f95,-, ISBN 90 6469 670 5).

Dank zij het verschijnen van de studies van Van den Heuvel over de verspreiding van de Italiaanse vestingbouwkunde in de Nederlanden in de jaren 1550-1600 en van Postema over Johan van den Kornput (1542-1611) is de kennis van de Nederlandse vestingbouw in de tweede helft van de zestiende eeuw de laatste jaren belangrijk gegroeid. Als derde in de rij moet het hier te bespreken boek van Westra worden genoemd, dat de ontwikkeling van het Nederlandse ingenieurschap belicht.

Na een aantal inleidende hoofdstukken die de achtergronden van het hoofdonderwerp schetsen, beschrijft Westra eerst de activiteiten van de ingenieurs die in de beginfase van de strijd tegen Spanje in de zuidelijke Nederlanden werkzaam waren. Na de val van Antwerpen in 1585 weken sommigen van hen uit naar de noordelijke gewesten om daar hun werk voort te zetten. Wat hun collega's daar inmiddels reeds tot stand hadden gebracht, staat beschreven in een volgend hoofdstuk.